

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94 (37) (82-54) «03»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2021.4\(36\).560](https://doi.org/10.33782/eminak2021.4(36).560)

«МІСОПОГОН» ЯК ПРИКЛАД САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ІМПЕРАТОРА ЮЛІАНА

Дмитро Пуховець

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

e-mail: pukhovets@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5201-0396>

У статті аналізується відома промова римського імператора IV ст. від Р.Х. Юліана «Місопогон» («Ненависник бороди») як приклад репрезентації свого образу підданам. Промова була написана на початку 363 р. в Антіохії перед тим, як правитель залишив місто задля участі у перській кампанії. Політика володаря в місті виявилася невдалою у багатьох аспектах, вона викликала незадоволення населення. Тому Юліан написав «Місопогон» щоб відбілити свою репутацію та покласти провину за політичні провали на самих антіохійців.

Автор статті визначає обставини написання промови, виокремлює засоби, які застосовуються Юліаном, щоб себе зобразити у гарному світлі, а антіохійців – у поганому, з'ясовує жанрову приналежність твору. Робиться висновок, як сам факт написання «Місопогону» може впливати на оцінку особливостей взаємовідносин римського імператора IV ст. та його підданих.

Ключові слова: Пізня Античність, Юліан, Антіохія, «Місопогон»

Давайте уявимо, що у римського імператора IV ст. від Р.Х. стався конфлікт з певним містом імперії. Що він міг зробити в такій ситуації? Застосувати всю силу репресивного апарату: ввести у місто війська, стратити всіх винних? Застосувати силу в обмеженій формі: заарештувати та відправити у заслання всіх винних, конфіскувати їх майно? Вдатися до адміністративно-фіскальних засобів: позбавити велике місто статусу метрополії, обкласти його населення екстраординарними податками? Позбавити місто на якийсь час ознак цивілізації: закрити місцеві театри та іподром? Всі ці можливості були у римського володаря доби доміанату – на той час він дійсно зосередив у своїх руках величезні важелі контролю за своїми підданими.

А як щодо такого варіанту реакції правителя на конфлікт: написати промову до мешканців міста про те, як імператор ображений і як вони не праві у своєму ставленні? Варіант цей виглядає дивно, незвично і дещо утопічно. Але саме так здійснив імператор Юліан під час конфлікту з мешканцями Антіохії. Непорозуміння сталося під час перебування правителя в головному місті римської Сирії в період з 18 липня 362 р. по 5 березня 363 р. У відповідь на неприйняття його політики антіохійцями Юліан написав свою славнозвісну промову «Антіохійцям, або Ненависник бороди», більш відому в історіографії як

«Місопогон». Промова, можливо, не є найбільш цінною щодо презентації внутрішнього світу імператора та його переконань. Але вона точно є найбільш відомою та найбільш дивною у його великій літературній спадщині. Та й у всій Пізній Античності не можна знайти повного аналогу «Місопогону» як способу спілкування імператора з підданими, як прикладу самопрезентації правителя перед населенням.

Відповідно, автор ставить собі за *мету* розглянути у статті «Місопогон» як приклад самопрезентації імператора Юліана. Серед дослідницьких завдань статті присутні наступні: визначити причини, обставини та мету написання імператором Юліаном «Ненависника бороди»; з'ясувати жанрову приналежність твору та його специфіку щодо способу спілкування римських володарів з підданими; виокремити способи, які застосовуються Юліаном, щоб себе зобразити у гарному світлі, а антиохійців – у поганому; дослідити, як сам факт написання «Місопогону» може впливати на оцінку взаємовідносин римського імператора IV ст. та його підданих.

Основним джерелом дослідження є сама промова «Ненависник бороди». Для зовнішньої критики джерела важливу інформацію дає нам сам твір. Так, Юліан вкладає в уста антиохійців вислів, що вони вже 6 місяців змушені терпіти присутність імператора: «З цим ми миримось вже шість місяців»¹. Це дає нам приблизний час датування промови, адже сьомий місяць перебування володаря в Антіохії почався 18 січня 363 р., а завершився 18 лютого 363 р. Більш точну дату встановити неможливо, що дає широке поле для інтерпретації сучасним вченим. Так, на різних датах оприлюднення «Місопогону» наполягають сучасні важливі дослідження цієї промови. М.Глісон прагне бачити більш ранню дату, адже причиною написання промови історик бачить образу імператора над жартами під час новорічних свят². Л. ван Хуф і П. ван Нуффелен, навпаки, наполягають, що «Ненависник бороди» був таким собі «прощальним привітом» місту від імператора і був представлений перед самим від'їздом володаря з Антіохії³.

Важливим для дослідження є інформація про «Місопогон» з інших джерел, а також визначення того, як вони сприймали цей твір загалом. Безцінну примітку про промову зробив у своїй «Хронографії» Іоанн Малала. Він написав, що «Ненависник бороди» був виставлений «біля імператорського палацу, на так званому Тетрапілоні Слонів»⁴. Тетрапілон можна визначити як своєрідний різновид тріумфальної арки у формі квадрату, зазвичай він встановлювався на перехресті доріг. Цікаво, що Тетрапілон Слонів більше не згадується в джерелах. Але ми не можемо не довіряти Малалі, який, будучи уродженцем Антіохії, гарно знав її історію та її архітектурні об'єкти, хоч і писав твір у VI ст. Примітка про оприлюднення «Місопогону» є дуже важливою, інакше у дослідників була б спокуса сприйняти твір як літературну вправу, написану імператором для самого себе.

Втім, на оприлюднення промови натякають й інші джерела, яким вона добре відома. Згадує про «Місопогон» Амміан Марцеллін, який зазначає, що імператор

¹ Julian. Misop. 344A.

² Gleason M. W. Festive Satire: Julian's Misopogon and the New Year at Antioch // Journal of Roman Studies. 1986. Vol. 76. P. 108.

³ van Hoof L. & van Nuffelen P. Monarchy and Mass Communication: Antioch A.D. 362/3 Revisited // The Journal of Roman Studies. 2011. Vol. 101. P. 174-175.

⁴ Malalas XIII, 19.

допустив у памфлеті багато перебільшень гріхів антиохійців, чим порушив істину⁵. Зосима визначає «Ненавсника бороди» як «дуже ввічливу промову», в якій було багато смутку та іронії⁶. Згадують «Місопогон» і церковні історики, які були налаштовані негативно до Юліана. Так, Сократ Схоластик характеризує промову імператора як вираз гніву володаря через насмішки над антиохійцями⁷. Дещо несподівано красивим і ввічливо викладеним твором називає «Місопогон» Созомен⁸.

Треба зазначити, що більшість перелічених авторів серед всієї літературної спадщини Юліана згадують тільки «Місопогон». Це тільки підкреслює той факт, що його публікація була чимось незвичайним не тільки для теперішньої людини, а й для сучасників імператора. Але інколи мовчання про «Ненавсника бороди» є більш красномовним, ніж згадки про нього. Дуже влучною є примітка М. Глісон про те, що оратор Лібаній у своїх промовах жодного разу не згадує «Місопогон»⁹. При цьому антиохієць Лібаній був свідком всього перебування Юліана в Антіохії. В якості офіційного оратора міста він писав промови до імператора. Але відносини двох людей йшли явно далі офіціозу. Лібанія та Юліана можна назвати товаришами, наскільки можуть бути товаришами люди різних поколінь, один з яких є діючим правителем.

Після оприлюднення «Місопогону» Лібаній написав 4 промови, які стосувалися Юліана. Промови Or. XV «Посольське слово до Юліана» та Or. XVI «До антиохійців про гнів царя» по-факту є відповіддю на «Ненавсника бороди». Вони мали загасити конфлікт між Антіохією та володарем після від'їзду останнього з міста. Після смерті Юліана Лібаній написав ще «Монодію» (Or. XVII) та «Епітафію» (Or. XVIII)¹⁰ на його честь, де зобразив померлого правителя у найкращому вигляді. За вдалим висловом Дж. Хартмана, Лібаній у своїх промовах одночасно намагався реабілітувати репутацію і Юліана, й Антіохії¹¹. Те, що Лібаній прямо не називає «Місопогон», вказує нам, що оратор відчував певну незручність щодо цієї промови і не знав, як подати її у вигідному для володаря світлі.

Якщо згадувати про історіографію проблеми, то вона є достатньо широкою. Досліджувався «Місопогон» у працях, як присвячених загалом Пізній Античності¹², так і присвячених конкретно перебуванню Юліана в Антіохії¹³. Більшість досліджень, де окремо вивчається промова, представляють собою статті. Так, суперечливе враження залишає публікація дослідника Х. Алонсо-Нуньеса¹⁴. Автор детально описує джерела, де згадується «Місопогон», дає огляд історіографії, описує саму структуру промови. В той же час у статті замало авторських ідей, нових підходів до вивчення проблеми.

⁵ Amm. Marc. XXII, 14, 2.

⁶ Zosim. III, 5.

⁷ Socrat. H.E., III, 17.

⁸ Sozom. H.E., V, 19.

⁹ Gleason M. W. Festive Satire... P. 107.

¹⁰ Lib. Or. XV-XVIII.

¹¹ Hartman J. Invective Oratory and Julian's Misopogon // Greek, Roman, and Byzantine Studies. 2017. Vol. 57. P. 1035.

¹² Cameron A. (Ed.). The Cambridge Ancient History. (In 14 vol., Vol. 13). Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 845 p; Jones A.H.M. The Later Roman Empire. 284-602. (In 3 vol.). Oxford: Blackwell, 1964. 1068 p.

¹³ Downey G. Julian the Apostate at Antioch // Church History. 1939. Vol. 8, No. 4. P. 303-315.

¹⁴ Alonso-Nunes J.M. The Emperor Julian's «Misopogon» and the Conflict Between Christianity and Paganism // Ancient Society. 1979. Vol. 10. P. 311-324.

Оживити дослідження проблематики зуміла стаття М. Глісон¹⁵. Коротко зміст статті можна звести до двох основних тез. По-перше, основною причиною написання «Ненависника бороди» історик бачить у гніві імператора на жартівливі образи його особистості, які пролунали під час святкування Нового Року. Жарти над правителем були достатньо поширеним елементом новорічного фестивалю. По-друге, на думку М. Глісон, «Місопогон» не виходив далеко за рамки спілкування правителя з підданими і не шокував мешканців імперії так, як міг шокувати нас. Не зі всіма висновками статті можна погодитись, але сам підхід до проблеми виглядає достатньо цікавим.

Щодо більш сучасної історіографії, то хотілося б виділити статтю таких авторів як Л. ван Хуф і П. ван Нуффелен¹⁶. Її основні висновки зводяться до наступного. По-перше, автори основною причиною кризи в Антіохії бачать проблему комунікації між володарем і підданими. По-друге, основною формою донесення образ від антиохійців до імператора дослідники бачать в акламаціях, що виголошувалися на іподромі та в театрах.

Окремий інтерес викликають статті, які досліджують «Місопогон» у контексті розвитку пізньоантичної літератури. Так, Дж. Хартман вивчає промову як явище в межах жанру інвективи¹⁷, а А. Куїрога в межах всієї риторичної традиції¹⁸. Загалом же, при всій ширині історіографії з теми, така унікальна промова як «Місопогон» заслуговує подальшого вивчення.

Як вказано вище, історики часто роблять акцент на образах імператора збоку антиохійців як основну причину написання «Місопогону». Це не випадково, адже саме у такій трактовці переконують нас джерела, часто поміщаючи повідомлення про промову поруч з повідомленнями про образу володаря. Так, у Зосими повідомленню про «Місопогон» передує згадка, що імператор рідко відвідував театри та скачки, що «спонукало антиохійців висловити про нього різкі, неприємні речі»¹⁹. Відповіддю на насмішки вважають «Місопогон» Созомен і Сократ Схоластик²⁰. Поруч згадки про насмішки над Юліаном і «Місопогон» йдуть і в Амміана Марцелліна. Тільки у нього спочатку згадується промова, а вже потім глузування: «Йому довелося, однак, потім вислухати багато гострих жартів на свою адресу; а так як він був змушений у той момент мовчати, то тим сильнішим ставало його роздратування»²¹.

Жарти антиохійців в основному стосувалися двох речей: зовнішності імператора та його заповзяття у виконанні язичницьких ритуалів. Щодо першого, то правителя називали мавпою, карликом, жартували з його ходи великими кроками²². Але найбільше діставалося його неохайній довгій бороді, яку, за висловом антиохійців, можна було відрізати та плести з неї мотузки²³. Щодо язичництва, то в формі глузування передусім засуджувалися надзвичайно великі

¹⁵ Gleason M. W. *Festive Satire...* P. 106-119.

¹⁶ van Hoof L., van Nuffelen P. *Monarchy and Mass Communication...* P. 166-184.

¹⁷ Hartman J. *Invective Oratory and Julian's Misopogon...* P. 1032-1057.

¹⁸ Quiroga A. *Julian's Misopogon and the Subversion of Rhetoric // Antiquité tardive. 2009. Vol. 17. P. 127-135.*

¹⁹ Zosim. III, 4-5.

²⁰ Socrat. H.E., III, 17; Sozom. H.E., V, 19.

²¹ Amm. Marc. XXII, 14, 2.

²² Amm. Marc. XXII, 14, 3.

²³ Socrat. H.E., III, 19.

жертвоприношення тварин. Юліана називали віктімарієм – дрібним чиновником-різником, який заколював тварин під час жертвоприношень²⁴. Також сміялися з зображення жертвовного бика, яке Юліан наказав нанести на свої монети²⁵. На думку М. Глісон, жарти над імператором могли пролунати під час святкування новорічних січневих календ²⁶, а відповідь Юліана була написана в дусі «фестивальної сатири». Але, як доречно зазначають Л. ван Хуф і П. ван Нуффелен, промова, що була оприлюднена найраніше 18 січня, навряд чи могла бути сприйнята антиохійцями як фестивальна сатира, адже свято вже давно пройшло²⁷. Щодо акламацій, то, звичайно, образи імператора могли пролунати під час цих ритмічних вигуків. Так само, ці глузування звучали на ринках і площах Антіохії, як повідомляє нам сам імператор²⁸.

Загалом же, на нашу думку, причину написання «Місопогону» слід шукати у більш глибоких мотивах, ніж образи імператора на глузування. По-перше, образи на жарти виставили б Юліана у непривабливому вигляді. Адже жарти, публічна критика, супроводжували ледве не кожного пізньоантичного володаря, особливо після того, як Константин Великий своїм едиктом 331 р. узаконив акламації. І імператори зазвичай старалися реагувати на них спокійно. Приведемо лише декілька прикладів.

Одного разу Константина Великого народ обсипав криками у Римі. Імператор спитав своїх братів, що слід зробити. Один запропонував направити на населення військо і сам зголосився його очолити. Інший сказав, що правителю навіть не слід знати про такі речі. Константин відмітив другу пораду, зазначивши, що «владикам личить ставитися терпляче до подібних поривів»²⁹. Констанцій II, син Константина та попередник Юліана, також отримав порцію жартів у Римі. Але, за свідченнями Амміана Марцелліна, гострий язик римського натовпу тільки веселив правителя³⁰. Спокійно Констанцій II сприйняв і більш ворожі дії. Так, мешканці міста Едесси, незадоволені якоюсь дією імператора, повалили його статую на землю та відшмагали ременями³¹. Володар не став карати містян, адже це було елементом якогось місцевого свята. Відповідно до слів Лібанія, така процедура не оминула статую жодного володаря³². Якщо б «Місопогон» був тільки реакцією на жарти, то Юліан в очах підданих виглядав би як володар без імператорської величі, з надто дражливим і хворобливим самолюбством.

Щоб зрозуміти справжні причини написання «Ненависника бороди» потрібно зрозуміти його контекст, ситуацію в Антіохії під час перебування там імператора. Політика Юліана в місті була повністю провалена. Імператор приїжджав до міста з великими надіями, Антіохія мала стати плацдармом його реформ, передусім щодо відновлення язичництва³³. Але населення скептично віднеслося до релігійного

²⁴ Amm. Marc. XXII, 14, 3.

²⁵ Sozom. H.E., V, 19; див. також: Frenzo D. Dangerous Ideas: Julian's Persian Campaign, Its Historical Background, Motivation, and Objectives // Bulletin of the Asia Institute, New Series. 2007. Vol. 21. P. 88.

²⁶ Gleason M. W. Festive Satire... P. 110.

²⁷ van Hoof L. & van Nuffelen P. Monarchy and Mass Communication... P. 168.

²⁸ Julian. Misop. 364A.

²⁹ Lib. Or. XIX, 19.

³⁰ Amm. Marc. XVI, 10, 13.

³¹ Lib. Or. XIX, 19.

³² Lib. Or. XX, 27.

³³ Downey G. Julian the Apostate at Antioch... P. 306.

фанатизму імператора, не надало йому енергійної підтримки. Не кращою була ситуація в інших сферах. Коли лише Юліан приїхав у місто, населення почало кричати йому акламації на іподромі про дорогі ціни на хліб: «Всього достатньо, але все дороге!»³⁴. Намагаючись сподобатись населенню, імператор ввів максимальні ціни на зерно³⁵. Це, втім, тільки погіршило ситуацію: торговці часто просто припиняли торгівлю за невивідною для них ціною. Погіршували і так непросту для володаря ситуацію конфлікти з антіохійською курією. Юліан прагнув розширити склад цього органу, додавши до нього нових членів. Це не сподобалось частині діючих куріалів, у результаті чого курія так і не стала дієвою опорою імператора в Антіохії. Цікаво, що Амміан Марцеллін згадує конфлікт з курією в контексті написання «Місопогону»: «Розсердившись через упертість і протидію, надані міським сенатом, він склав памфлет під назвою «Антиохійська промова, або Ворог борода»...»³⁶.

Особливо ситуація загострилася в жовтні 362 р. Саме тоді Юліан видав свій едикт про максимальні ціни на хліб, який мав негативний ефект для ситуації з продовольством. А 22 жовтня сталася пожежа у храмі Аполлона в Дафні, передмісті Антіохії, провину за яку імператор поклав на християн³⁷. Це стало певною точкою неповернення: правитель зрозумів, що підкорити серце антіохійців він так і не зумів. Юліан відчував, що його політика провалилася. Провалилися і його політичні крики, провалився і він сам як політик, одним із завдань якого було викликати повагу та любов своїх підданих. Цілком можливо, що він вже тоді почав виношувати ідею написання «Місопогону». Метою цієї праці було пояснити всьому населенню імперії, що винен у невдачі в Антіохії не сам правитель, а погані мешканці сирійського міста. Якщо найгостріша фаза конфлікту була в жовтні 362 р., чому ж промова оприлюднюється тільки в січні-лютому 363 р.? Тому що Юліан хотів оприлюднити її перед самим своїм від'їздом з Антіохії. Нескладно було прогнозувати реакцію перших осіб Антіохії на «Місопогон»: що вони будуть надсилати делегації до Юліана, просити вибачення у промовах (що і відбувалося). Але номінальне примирення з антіохійцями не могло замаскувати провал конкретних політичних кроків Юліана, тому він вирішив обійтися без нього. Отже, ми схильні бачити в «Місопогоні» не емоційну реакцію Юліана на жарти антіохійців, а продуману політичну акцію, метою якої було відбілення репутації імператора після невдачі у реалізації його політики.

Для реалізації своєї мети Юліан написав дуже цікаву для дослідження промову, яка балансує на межі кількох жанрів класичної риторики. Важко не погодитись з висновком А. Куірогі про те, що Юліан гарно знав риторичні прийоми – навіть змішуючи жанри він не відхилявся від риторичних традицій³⁸. Загалом, традиції риторики Пізньої Античності орієнтувалися на класичні зразки. Класифікацію промов залишив нам у своїх творах автор III ст. Менандр Ритор³⁹. «Місопогон» написаний у традиціях епідейктичної (урочистої) риторики. Цей різновид промов

³⁴ Julian. Misop. 368C; див. також: Cameron A. (Ed.). The Cambridge Ancient History. Vol. 13... P. 71.

³⁵ Див.: Alonso-Nunes J.M. The Emperor Julian's «Misopogon»... P. 323.

³⁶ Amm. Marc. XXII, 14, 2.

³⁷ Frenzo D. Dangerous Ideas... P. 86; Cameron A. (Ed.). The Cambridge Ancient History. Vol. 13... P. 70.

³⁸ Quiroga A. Julian's Misopogon and the Subversion of Rhetoric... P. 128, 134.

³⁹ Див.: Рубцова Н.А. Менандр Лаодикейский и его сочинение «О торжественном красноречии» // Возлюблю слово как ближнего: Учебный текст в позднюю Античность и раннее Средневековье. Москва: Индрик, 2017. С. 72-82.

поділявся на дві великих частини – похвальні промови (панегірики) та викривальні промови (інвективи). Якщо викривальні промови Менандр вже не розподіляє на різновиди, то похвальні промови ділить на велику кількість видів, в залежності від адресату промови й обставин її виголошення⁴⁰. Саме комбінуючи різні форми похвальних і викривальних промов, вдаваних і справжніх, Юліан і написав свій «Місопогон». За формою твір написаний як діалог між імператором та антиохійцями. Більшість тексту імператор пише від себе, але окремі частини написані як звернення жителів Антіохії до нього.

Починається «Місопогон» імітуючи інвективу володаря проти самого себе, в яскраво вираженій сатиричній формі. Але інвектива проти себе – це лише маскування твору, така форма, яка дозволяє автору реалізувати мету промови. Юліан перераховує насмішки антиохійців над собою і робить вигляд, що охоче з ними погоджується. При чому, він старається уникати тих звинувачень, які могли показати його слабкість як політика. Імператор обирає для початку таку просту та малоуразливу для нього тему, як зовнішність. Опис зовнішності був традиційним елементом класичної інвективи, відрозливий вигляд мав слугувати свідченням порочності та злочинності людини⁴¹. Юліан погоджується з непривабливістю свого обличчя: «Природа не обтяжила його ані надмірною красою, ані юнацькою принадністю, і я сам – в силу своєї буркотливості і норовливості – додав довгу бороду, караючи його, здається, за те, що воно природно некрасиве»⁴². Імператор визнає, що борода його неохайна, заважає йому їсти та цілуватися, інколи в ній бувають навіть воші. Інша зовнішність володаря також є предметом насмішки над собою. У нього неохайна стрижка, багато волосся на грудях, чорні пальці від того, що він постійно пише тексти. Звертаючись до теми зовнішності, Юліан перевертає традиційне кліше інвективи та застосовує важливу для нього тактику переосмислення недоліків в якості переваг⁴³. Тему свого вигляду він використовує для формування образу як імператора-філософа, де зовнішність слугує відображенням його внутрішнього я, символом відмови від матеріального життя на користь життя духовного.

Інший жанр, який використовує Юліан у «Місопогоні», перевертаючи з голови на ноги, це один з різновидів панегірику – жанр похвали місту. Він був популярний за Пізньої Античності, класикою таких промов можна вважати «Похвалу Антіохії» Лібанія⁴⁴, звернену до рідного міста. Інший відомий оратор IV ст. Гімерій одного разу під час мандрівки написав похвальні слова одразу трьом великим містам, де зупинявся – Фессалонікам, Філіппам і Константинополю⁴⁵. У цього жанру були свої кліше, які Юліан цікаво переосмислює, щоб Антіохію не возвеличити, а очорнити. Так, традиційним елементом похвали місту була згадка про його заснування. Антіохія хоча і була заснована Селевком I, але носила ім'я його сина Антіоха I. Серед усіх можливих історій про Антіоха Юліан обирає історію про його закоханість у свою мачуху Стратоніку, на якій він зрештою одружився⁴⁶. Цей епізод слугує для

⁴⁰ Див.: Рубцова Н.А. Менандр Лаодикейский... С. 77-80.

⁴¹ Hartman J. *Invective Oratory and Julian's Misopogon*... P. 1041.

⁴² Julian. *Misop.* 338B-C.

⁴³ Hartman J. *Invective Oratory and Julian's Misopogon*... P. 1043.

⁴⁴ Lib. *Or.* XI.

⁴⁵ Див.: Penella R. *In Praise of Cities and Men: Himerius's Orations at Thessalonica, Philippi and Constantinople* // *Topoi. Orient-Occident.* 2006. Vol. 7. P. 295-307.

⁴⁶ Julian. *Misop.* 347A-348A.

Юліана доказом псування звичаїв антиохійців з самого початку їх історії. Інше кліше жанру похвали місту – це обіцянка мандрівника обов'язково до нього повернутися. Юліан же у своєму творі навпаки обіцяє залишити Антіохію і ніколи туди не повертатися⁴⁷. Ще один спосіб принизити Антіохію – це похвала іншим містам, які явно протиставляються найбільшому місту Сирії. Великим ліризмом відзначається похвала Лютеції, сучасному Парижу⁴⁸. Улюблене, за словами Юліана, місто представляло собою острів посередині річки. Вода в річці була чистою та солодкою для спраглої людини, клімат лагідним через близькість океану, а врожаї багатими. Протиставляються розніженим антиохійцям і афіняни, які «більше всіх народів люблять богів і справедливі до іноземців»⁴⁹. Як не складно здогадатися, цей комплімент афінянам є прямим докором антиохійцям у тих якостях, яких їм не вистачає, на думку Юліана.

Юліан, який вважав себе імператором-філософом, не міг оминати філософських розмірковувань у своєму творі, які є ще однією його жанровою іпостассю. Автор розмірковує над категоріями моральності, духовної чистоти, які полягають, зокрема, в тому, що «людина має зробити себе рабом богів та законів...»⁵⁰. Юліан згадує, що наставниками життя для нього були Платон, Сократ, Аристотель та Теофраст⁵¹. Імператор, будучи неоплатоніком, приводить в «Місопогоні» довгу цитату Платона, сутність якої зводиться до того, що потрібно не тільки самому не робити несправедливості, але й не давати вчиняти неправильно іншим. Особливо це стосується володарів⁵².

Але, все-таки, основою промови є похвальне слово Юліана до самого себе як імператора та викривальна промова щодо мешканців Антіохії. Похвальне слово імператору було окремим видом похвальних промов, у грецькій риторичі називалося «басілікос»⁵³ і було дуже популярним у Пізній Античності. Є промови в цьому жанрі у найвидатнішого оратора століття Лібанія. Для іншого його сучасника Фемістія, придворного оратора, цей жанр був взагалі основним. Писали похвальні промови імператорам не тільки на грекомовному Сході, а й на більш відсталому культурно латиномовному Заході імперії – до нас навіть дійшов збірник латинських панегириків IV ст. з Галлії⁵⁴. Не чужим панегиричний жанр був і для Юліана. Він був як адресатом панегириків (можна згадати промови до нього того ж Лібанія), так і їх автором. Так, збереглися панегирики Юліана Констанцію II та його дружині Євсевії.

Традиційним елементом похвальних промов була розповідь про життя імператора до вступу на престол, про молоді роки. Відтворює ці традиції у «Місопогоні» і Юліан. Він розповідає про свого вчителя, євнуха Мардонія, який привчив його найбільше цінувати мудрість і відмовлятися від чуттєвих насолод. Вчитель водив учня містом тільки однією дорогою, в школу та зі школи, щоб у

⁴⁷ Julian. Misop. 364D; 365D; див. також Cameron A. (Ed.). The Cambridge Ancient History. Vol. 13... P. 73.

⁴⁸ Julian. Misop. 340D-342A.

⁴⁹ Julian. Misop. 348C.

⁵⁰ Julian. Misop. 343A.

⁵¹ Julian. Misop. 353B.

⁵² Julian. Misop. 353D.

⁵³ Рубцова Н.А. Менаандр Лаодикейский... С. 79.

⁵⁴ Шабага И.Ю. Славься, император! Латинские панегирики от Диоклетиана до Феодосия. Москва: Изд. Московского гос. университета, 1997. 144 с.

юнака взагалі не з'являлося ніяких спокус⁵⁵. Мардоній привчав Юліана до думки, що вся мудрість викладена у книжках, і краще, наприклад, прочитати про театр ніж власне відвідати його. Про свій прихід до влади Юліан згадує, що з радістю відмовився би від неї⁵⁶. Також у промові Юліан згадує про період правління в якості цезаря у Галлії. Ця частина «Місопогону» важлива як елемент протиставлення простих і щирих галлів розніженим і невдячним антиохійцям: «Там я стикався з характерами, що не знали ані користоловства, ані лестощів, які відносилися до всього просто та вільно»⁵⁷. Такі справжні галли оцінили якості Юліана: вони не тільки корилися його наказам, а й воювали на його стороні, справно сплачували податки.

Зрештою, Юліан описує своє правління в якості одноосібного володаря, перераховує свої позитивні якості та щедроти, надані Антиохії. У класичних «басілікосах» описувалися 4 основні чесноти імператора: військова доблесть, справедливість, поміркованість, мудрість⁵⁸. Загалом, Юліан в описі себе не відходить від цих традицій. Ще тільки утвердившись в якості володаря він надав Антиохії знаки пошани, звільнив місто від сплати *augur coronarium*, прийняв посольство з міста. При цьому посланці Антиохії приїхали до імператора чи не найостаннішими⁵⁹. У головному місті Сирії імператор завжди поводив себе гідно. Він не займався корупцією, не вводив нових податків, звільнив місто від сплати недоїмків і п'ятої частини податків⁶⁰. Також Юліан не застосовував до своїх кривдників тілесних покарань, не зменшив роздач у місті, до «Місопогону» не ображав їх навіть словами⁶¹.

У складних ситуаціях імператор завжди намагався допомогти Антиохії. Так було під час продовольчої кризи, коли імператор «наказав послати в Халкіду, Іераполь та навколишні міста та з них вивіз до нас 400 тис. модіїв хліба. А коли це зерно було витрачено, я витратив спочатку 5, а потім 7, а тепер 10 тис. модіїв хліба, причому цей хліб був моєю власністю...»⁶². До того ж зерно продавалося за цінами нижче ринкових: по ціні 10 модіїв можна було купити 15⁶³. Також імператор перерозподілив занедбані землі навколо Антиохії на 3 тис. ділянок і розпорядився їх розділити між малоземельними селянами⁶⁴. Правитель завжди відносився до населення з повагою, незважаючи на соціальний статус кожної окремої людини: змушував заможних вести себе скромно в судах, а біднякам не давав збагатитися через доноси⁶⁵. Декілька разів за твір Юліан підкреслює, що не зробив антиохійцям нічого поганого.

Окремо Юліан підкреслює свої якості не як правителя, а як особистості. Імператор описує себе як високоморальну людину, яку цікавить тільки духовне життя на противагу світу чуттєвих насолод. Правитель свідомо обмежує себе в їжі,

---

⁵⁵ Julian. Misop. 352C.

⁵⁶ Julian. Misop. 352D.

⁵⁷ Julian. Misop. 359C.

⁵⁸ Quiroga A. Julian's Misopogon and the Subversion of Rhetoric... P. 130.

⁵⁹ Julian. Misop. 367C-D; див.: Alonso-Nunes J.M. The Emperor Julian's «Misopogon»... P. 323.

⁶⁰ Julian. Misop. 365A-B.

⁶¹ Julian. Misop. 366D-367A.

⁶² Julian. Misop. 369A-B.

⁶³ Jones A.H.M. The Later Roman Empire... P. 446.

⁶⁴ Julian. Misop. 370D.

⁶⁵ Julian. Misop. 344A.

сні та розвагах. Він і його друзі-філософи не ходять містом жодною дорогою, яка б не вела до храму язичницьких богів⁶⁶. Власне, своє захоплення язичництвом імператор виводить зі своїх високих моральних якостей. Юліан часто в промові описує свої язичницькі переконання, процес постійного відвідання ним храмів: «Імператор приносив одного разу жертву в храмі Зевса, інший раз в храмі Фортуни, ходив у храм Деметри три рази поспіль»⁶⁷. Володар спеціально підкреслює відмінність у його способі життя та у способі життя антохійців, але цими розбіжностями він тільки пишається: «Ми... цінуємо те, що ворогуємо з вами та ненависні вам, хоча повинні подобатися та лестити»⁶⁸.

Зрештою, остання іпостась «Місопогону», про яку хотілось би сказати – це інвектива проти «поганих» антіохійців. Цей жанр, попри свою специфічність, також був поширений за Пізньої Античності. Найвідоміший приклад інвективи цього періоду – це «Таємна історія» Прокопія Кесарійського⁶⁹. Хоча у «Таємній історії» та «Місопогона» багато відмінностей. Перша писалася «в стіл» проти однієї конкретної людини (Юстиніана), друга була публічною та направлена проти цілого міста. Менш відомі інвективи залишив нам Лібаній у процесі своїх чисельних конфліктів з чиновниками Антіохії⁷⁰. Ключовим словом для інвективи в середині «Місопогону» можна визначити «невдячність». Юліан так багато хорошого зробив для міста, але мешканці це абсолютно не цінували. Замість того, щоб бути вдячними через всі благодіяння, вони акцентують свою увагу на другорядних речах, таких як зовнішність імператора та мала кількість свят і видовищ в місті⁷¹.

Юліан намагається покласти на антіохійців провину за всі невдачі його політики в місті. Так, вони винні у проблемах з продовольством: «Проблеми на ринку викликані не дефіцитом, а ненажерливою жадобю до збагачення»⁷². Імператор визначає винними у ситуації, по-перше, торговців, які таємно продавали зерно за межами міста по завищеній ціні. По-друге, винне все інше населення, яке не задовольнялося заходами імператора по забезпеченню міста. Адже він завіз в Антіохію зерно, але не привіз продуктів розкоші – «не потурбувався забезпечити місто крабами, черепахами і тому подібними панцирними мешканцями моря»⁷³. Як підсумок, невдячні антіохійці всі залишилися незадоволені: «Місто одностайне у відношенні до мене – одні [торговці] ненавидять мене, інші, яких я накормив, невдячні»⁷⁴.

У цій ситуації неправильно себе повела і курія Антіохії, на підтримку якої Юліан так розраховував. Зокрема, куріали прибрали до рук певну кількість з 3 тис. земельних ділянок, які мали бути надані малоземельним селянам. Багато з цих земель так і залишилися незасіяними. У результаті, правителю знов довелося втручатися та перерозподіляти ділянки⁷⁵. Оскільки курія в цілому знаходилась у

⁶⁶ Julian. Misop. 354C.

⁶⁷ Julian. Misop. 346B.

⁶⁸ Julian. Misop. 354D.

⁶⁹ Proc. Caes., Hist. Arc.

⁷⁰ Наприклад: Lib. Or. XLVI «Проти Флоренція»; Lib. Or. LVII «Проти Севера».

⁷¹ Поп.: Hartman J. *Invective Oratory and Julian's Misopogon...* P. 1051.

⁷² Julian. Misop. 368D; про це див.: Cameron A. (Ed.). *The Cambridge Ancient History. Vol. 13...* P. 71.

⁷³ Julian. Misop. 350D

⁷⁴ Julian. Misop. 370B

⁷⁵ Julian. Misop. 371A

пасивній опозиції до імператора⁷⁶, цьому органу також дістається в «Місопогоні». Так, на курію покладається провина за проблеми в оновленні цього органу, який, за наказом Юліана, мав поповнитись 200 новими членами. Але курія проявляла некомпетентність у реалізації цієї реформи. Одна людина була відряджена на виконання літургій ще до свого офіційного включення до списку куріалів. Інша людина була включена до списку курії, хоча не підходила для цього за майновим цензом⁷⁷.

Намагається пояснити Юліан і провал у найбільш болісній для нього царині – у сфері релігійної реформи. Причину імператор знаходить в обмеженості внутрішнього світу антиохійців, у тому, що духовне життя їм було не цікавим на противагу життю чуттєвих насолод. Навіть коли вони приймали участь у язичницьких процесіях, вони робили це щоб догодити імператору, а не через духовні потреби: «Бо ви поклонилися замість богів людині, ви підносили не богів, а мене, людину в повному сенсі цього слова. Найкращим же, думаю, було б не підносити навіть богів, не лестити їм, а самовіддано служити їм»⁷⁸. Але часто антиохійці через свою обмеженість просто ігнорували язичницькі релігійні заходи. Так, місто не пожертвувало навіть одного бика на велике свято Аполлона, хоча постійно витрачало кошти на обіди та святкування⁷⁹. Володар протиставляє Антіохії інші міста, які виконали релігійну реформу імператора – «вони одразу відновили храми богів та скинули всі гроби безбожників»⁸⁰ («безбожниками» Юліан називав християн). Описуючи приземленість антиохійців, Юліан все-таки змушений визнати, що християнство мешканці сповідують значно більш щиро. Він кілька разів згадує любов антиохійців до «Хі», тобто Ісуса Христа, описує приклади християнської благочинності, на яку мешканці радо витрачали кошти⁸¹.

Неправильно, на думку Юліана, мешканці оцінили його поміркований і лагідний до підданих стиль правління. Вони стали відчувати себе надто привільно, стали не підкорятися й імператору, і законам. Сатирично у «Місопогоні» про це написано так: «Ви відкидаєте будь-яке рабство: для початку, рабство богам, потім законам, а по-третє, мені – охоронцю законів»⁸². Антиохійці почали відкрито насміхатися з імператора у публічних місцях, хоча він не зробив їм нічого поганого. Юліан намагається підвести читача до думки, що причина ненависті у тому, що він не такий як антиохійці. Його не цікавлять розваги, він не любить відвідувати театри та іподром, він живе життям, незрозумілим для жителів міста.

Завершуючи аналіз «Місопогону» хотілось би відповісти на питання: наскільки він відповідав традиціям спілкування імператора з підданими? На нашу думку, він, в цілому, корелювався з цими традиціями, але в той же момент суттєво їх розширював. Потрібно зазначити, що імператори постійно доносили свої слова до підданих. Основною формою цього донесення були едикти, які мали силу законів. Едикт мав вигляд розпорядження на ім'я певного чиновника високого ранку, який виставлявся на публічний огляд в містах імперії. Тобто, форма оприлюднення «Місопогону» співпадала з формою оприлюднення звичайного едикту. Звичайно,

⁷⁶ Cameron A. (Ed.). The Cambridge Ancient History. Vol. 13... P. 548.

⁷⁷ Julian. Misop. 368A-B.

⁷⁸ Julian. Misop. 345B.

⁷⁹ Julian. Misop. 362D.

⁸⁰ Julian. Misop. 361A.

⁸¹ Julian. Misop. 363A.

⁸² Julian. Misop. 356D.

на відміну від «Ненависника бороди» едикти зазвичай були сухими та лаконічними юридичними текстами. Хоча можна погодитись з М. Глісон, що такий офіціоз не був єдиною формою спілкування імператора з підданими⁸³.

Діон Кассій повідомляє нам, що Веспасіан писав саркастичні відповіді на жарти над ним: «Він сипав простонародними жартами і з задоволенням відповідав насмішкою на насмішку, а якщо на загальний огляд виставлялися якісь писання на зразок тих, які зазвичай є анонімними та звернені до імператорів, і в них був образливий для нього зміст, він, анітрохи не засмучуючись, відповідав тим же способом і в тому ж дусі»⁸⁴. В іншому місті античний автор повідомляє, що Адріан одним емоційним листом зумів присмирити мешканців Александрії, які розпочали проти нього повстання⁸⁵. Та і сам Юліан постійно писав звернення до населення імперії. Так, під час військової кампанії проти Констанція II він надсилав промови до Риму, Спарти, Коринфу й Афін щоб пояснити свої дії. До нас дійшла одна з цих промов, «До сенату та народу Афін». Унікальність «Місопогону» полягає в тому, що Юліан як більше ніхто і ніколи розкрив свої переживання, показав, що події в Антіохії його неабияк турбують. Імператор показав себе вразливим перед підданими і таким чином поставив себе на один рівень з ними.

Отже, не варто беззаперечно довіряти свідченням джерел про те, що причиною написання Юліаном «Місопогону» був гнів імператора на образливі вигуки жителів Антіохії. Можливо, правитель і мав певні проблеми із соціальною адаптацією. Але все ж він міг відрізнити жарт, суспільний ритуал від ворожості та неприйняття його політики. Писати величезну промову у відповідь на жарти означало виставити себе недалекоглядною людиною для всієї імперії, якою Юліан явно не був. Писати промову варто було тільки у відповідь на глобальне неприйняття його політики. Справа була не в окремих вигуках на адресу імператора. Справа була в тому, що він відчував, що провалився в Антіохії як політик, провалилися його політичні кроки. Юліан знав, що про це стане відомо по всій імперії. І метою промови було показати всьому населенню країни, що причина провалу була не в ньому, а в «поганих» жителях Антіохії.

«Місопогон» написаний у традиціях епідейктичної риторики. Він використовує, творчо переосмислюючи, два її основні різновиди – похвальне слово (панегірик) і викривальну промову (інвективу). Юліан філігранно намагається видати промову за інвективу собі та панегірик Антіохії. Насправді ж, все навпаки – імператор возвеличує себе та викриває погані звичаї антіохійців. Юліан окремо вихваляє себе як правителя та особистість. Як володар він підкреслює свою справедливість, повагу до підданих, готовність вирішувати їх проблеми навіть шкодячи собі. Як особистість він пишається своїм внутрішнім світом, своєю духовністю та готовністю відмовлятися від тілесних насолод. Своє захоплення язичництвом Юліан намагається вивести саме зі свого духовного життя. У творі імператору протиставляються приземлені, невдячні антіохійці, які думають тільки про чуттєві насолоди: відвідання іподрому та театрів, постійні свята та бенкети. «Хороші» реформи імператора провалилися саме через них: діяльність правителя у продовольчій сфері зазнала фіаско через їх жадібність, релігійна реформа не була впроваджена через їх бездуховність.

⁸³ Gleason M. W. *Festive Satire...* P. 117.

⁸⁴ Dio Cassius. LXV, 11

⁸⁵ Dio Cassius. LXIX, 8

«Місопогон» не був абсолютно незвичною пам'яткою для свого часу. Юліан у спілкуванні з підданими пішов далі, ніж його попередники. Але моменти людського спілкування між імператором і населенням зустрічалися й раніше. Цінність «Ненависника бороди» у тому, що імператор цим твором поставив себе на один рівень зі своїми підданими. При тому, що мета твору була передусім політична, а процесі його написання Юліан показав себе, у першу чергу, не як політик, а як людина. Показав себе вразливим, показав, що може бути ображений. Це демонструє нам, що, в цілому, демократичні елементи були живі у римському суспільстві IV ст., й імператор далеко не завжди розглядався як *dominus et deus*.

REFERENCES

- Alonso-Nunes, J.M.** (1979). The Emperor Julian's «Misopogon» and the Conflict Between Christianity and Paganism. *Ancient Society*. Vol. 10, 311-324 [in English].
- Ammian Martsellin** (2005). *Rimskaia istoriia* [Roman history]. Moskva: AST [in Russian].
- Cameron, A. (Ed.)** (2008). *The Cambridge Ancient History*. (In 14 vol., Vol. 13). Cambridge: Cambridge University Press [in English].
- Downey, G.** (1939). Julian the Apostate at Antioch. *Church History*. Vol. 8, No. 4, 303-315 [in English].
- Fredo, D.** (2007). Dangerous Ideas: Julian's Persian Campaign, Its Historical Background, Motivation, and Objectives. *Bulletin of the Asia Institute, New Series*, 21, 79-96 [in English].
- Gleason, M.W.** (1986). Festive Satire: Julian's Misopogon and the New Year at Antioch. *Journal of Roman Studies*, 76, 106-119. DOI: <https://doi.org/10.2307/300368> [in English].
- Hartman, J.** (2017) Invective Oratory and Julian's Misopogon. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 57, 1032-1057 [in English].
- van Hoof, L. & van Nuffelen, P.** (2011). Monarchy and Mass Communication: Antioch A.D. 362/3 Revisited. *The Journal of Roman Studies*, 101, 166-184. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0075435811000050> [in English].
- Julian, imp.** (2016). *Polnoe sobranie tvorenii* [Complete Collection of Writings]. Sankt-Peterburg: Kvadrivium [in Russian].
- Ioann Malala** (2014). *Khronografia. Knigi XIII-XVIII* [Chronographia. Books XIII-XVIII]. Belgorod: NIU «BelGU» [in Russian].
- Jones, A.H.M.** (1964). *The Later Roman Empire. 284-602*. (In 3 vol.). Oxford: Blackwell [in English].
- Kassii Dion Kokkeian** (2011). *Rimskaia istoriia. Knigi LXIV-LXXX* [Roman history. LXIV-LXXX Books]. Sankt-Peterburg: Filologicheskii facultet SPbGU; Nestor-Isroria [in Russian].
- Libanii** (2014). *Rechi* [Orations]. (Vols. 1-2). Sankt-Peterburg: Kvadrivium [in Russian].
- Penella, R.** (2006). In Praise of Cities and Men: Himerius's Orations at Thessalonica, Philippi and Constantinople. *Topoi. Orient-Occident*, 7, 295-307 [in English].
- Prokopii Kesariiskii** (1998). *Woina s persamy. Woina s wandalamy. Tainaia istoriia* [War with the Persians. War with the vandals. Secret history]. Sankt-Peterburg: Aleteia [in Russian].
- Quiroga, A.** (2009). Julian's Misopogon and the Subversion of Rhetoric. *Antiquité tardive*, 17, 127-135 [in English].
- Rubtsova, N.** (2017). Menandr Laodikeiskiy I ego sochinenie «O torzhestvennom krasnorechii» [Manandr of Laodicea and his essay «On Solemn Eloquence». *Vozliubi slovo kak bliznego: Uchebnyi tekst v pozdnuui Antichnost i rannee Srednevekovie* [Love the Word as a Neighbor: An Educational Text in the Late Antiquity and Early Middle Aged]. Moskva: Indrik, P. 72-82 [in Russian].
- Shabaga, I.Y.** (1997). Slavsia imperator! Latinskie panegiriki ot Diolletiana do Feodosiia [Hail, Emperor! Latin panegyrics from Diocletian to Theodosius]. Moskva: Izdatelstvo MGU [in Russian].
- Sokrat Skholastik** (1996). *Tserkovnaia istoriia* [Church History]. Moskva: Rossiiskaia politicheskaia entsyklopediia [in Russian].
- Sozomen** (1851). *Tserkovnaia istoriia* [Church History]. Sankt-Peterburg: Tipografiia Fishera [in Russian].
- Zosim** (2010). *Novaia istoriia* [New History]. Belgorod: Izdatelstvo Belgorodskogo gosuniversiteta [in Russian].

Dmytro Pukhovets

(Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine)

e-mail: pukhovets@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5201-0396>

«Misopogon» as an example of self-presentation of Emperor Julian

The famous speech of the Roman emperor of the IV century AD Julian «Misopogon» («Beard-Hater») is an extraordinary example of how a ruler can present his image to his subjects. The article explores this question. Among the research tasks are the following: to determine the reasons, circumstances and purpose of writing «Beard-Hater» by Emperor Julian; to find out the genre of the work and its specifics; to single out the methods used by Julian to portray himself in a good light and the Antiochians in a bad light; to investigate how the very fact of writing «Misopogon» can affect the assessment of the relationship of the Roman emperor and his subjects in the IV century.

The speech was written in early 363 in Antioch before the ruler left the city to participate in the Persian campaign. Julian's policy was unsuccessful in the city. His desire to attribute paganism was not accepted by the population. Interventions in the food crisis and setting maximum grain prices have only exacerbated the crisis. Attempts to reform the curia led to the fact that this institution was in opposition to the ruler. The emperor understood that his failures in Antioch would be known to the people throughout the empire. Therefore, to rehabilitate himself as a politician, he wrote a speech in which he tried to put the blame for all the failures on the Antiochians.

Misopogon is written in the tradition of epideictic rhetoric. It uses its two main varieties – the word of praise (panegyric) and accusatory speech (invective), creatively rethinking them. Julian presents a speech as an invective to himself and a eulogy to Antioch. In fact, the opposite is true – the emperor glorifies himself and exposes the bad customs of the Antiochians. Julian describes himself as a wise ruler who respects and cares for his subjects, as well as a spiritually rich person. The ruler opposes ungrateful and down-to-earth Antiochians who are only interested in sensual pleasures. According to Misopogon, the ruler's activities in the food crisis failed because of their greed, and religious reform was not implemented because of lack of their spirituality.

In his speech, Julian showed himself not so much a ruler as a man. He allowed himself to start figuring relationship with the Antiochians. The ruler revealed his feelings, showed that the events in Antioch were of great concern to him. The emperor showed himself vulnerable to his subjects and thus put himself on a par with them.

Keywords: Late Antiquity, Julian, Antioch, Misopogon

Надійшла до редакції / Received: 12.07.2021

Схвалено до друку / Accepted: 20.12.2021